

SAMOBÓJSTWO I AUTOWIKTYMIZACJA JAKO PROBLEM INTERDYSCYPLINARNY

Redakcja naukowa
Sylwia Przewoźnik

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Ignatianum w Krakowie

KRAKÓW 2023

Spis treści

<i>Sylvia Przewoźnik</i>	
Wprowadzenie	11
<i>Sylvia Przewoźnik</i>	
Samobójstwo a wola	17
<i>Krzysztof Nowakowski</i>	
Ryzyko suicydalne u osób z cechami psychopatycznymi – czy psychopatia jest związana z zagrożeniem samobójstwem?	35
<i>Ewa Wach</i>	
Samobójstwo jako przedmiot ekspertyzy psychologicznej opracowywanej dla potrzeb wymiaru sprawiedliwości	45
<i>Grzegorz Krawiec</i>	
Wybrane prawne aspekty samobójstwa	61
<i>Izabela Lewandowska-Malec</i>	
Myśli i tendencje samobójcze uczestnika procesu sądowego. Studium przypadku	77
<i>Małgorzata Malec</i>	
Problematyka samouszkodzeń ciała wśród podopiecznych wybranych placówek opiekuńczo-wychowawczych województwa małopolskiego w świetle badań własnych	87
<i>Małgorzata Kamińska</i>	
Depresja wieku młodzieńczego w percepcji nauczycieli	133
<i>Maria Kocór</i>	
Szkoła i jej profilaktyczna rola wobec zachowań suicydalnych dzieci i młodzieży	153
<i>Magdalena Nuckowska, Krzysztof Gliwa</i>	
Samobójstwo jako skutek bycia ofiarą przemocy – ujęcie psychologiczne i biologiczne	175
<i>Renata Staszal-Joniak</i>	
Rola wiatru fenowego a samobójstwa dokonane na Podhalu	191

Tym, którzy nie doznali radości życia w nieczułości świata.

Bądźcie pozdrowieni, Nadwrażliwi
za waszą czułość w nieczułości świata, za niepewność – wśród jego pewności
za to, że odczuwanie innych tak jak siebie samych zarażając się każdym bólem
za lęk przed światem, jego ślepą pewnością, która nie ma dna
za potrzebę oczyszczania rąk z niewidzialnego nawet brudu ziemi
bądźcie pozdrowieni.

Bądźcie pozdrowieni, Nadwrażliwi
za wasz lęk przed absurdem istnienia
i delikatność niemówienia innym tego co w nich widzicie
za niezaradność w rzeczach zwykłych i umiejętność obcowania z niezwykłością
za realizm transcendentalny i brak realizmu życiowego,
za nieprzystosowanie do tego co jest a przystosowanie do tego co być powinno
za to co nieskończone – nieznanne – niewypowiedziane, ukryte w was.

Bądźcie pozdrowieni, Nadwrażliwi
za waszą twórczość i ekstazę
za wasze zachłanne przyjaźnie, miłość i lęk,
że miłość mogłaby umrzeć jeszcze przed wami.

Bądźcie pozdrowieni
za wasze uzdolnienia – nigdy nie wykorzystane
(niedocenianie waszej wielkości nie pozwoli
poznać wielkości tych, co przyjdą po was)
za to, że chcą was zmieniać zamiast naśladować,
że jesteście leczeni zamiast leczyć świat
za waszą boską moc niszczoną przez zwierzęcą siłę
za niezwykłość i samotność waszych dróg –
Bądźcie pozdrowieni, Nadwrażliwi.

Kazimierz Dąbrowski, *Posłanie do nadwrażliwych*

Jestem sam. Sam tutaj i sam na świecie. Sam w sercu i sam w głowie. Sam wszędzie
przez cały czas, od kiedy pamiętam. Sam w rodzinie, sam z przyjaciółmi, sam w po-
koju pełnym ludzi. Sam, kiedy się budzę, sam każdego koszmarnego dnia, sam, kiedy
w końcu nadchodzi ciemność. Jestem sam na sam z przerażeniem.

Nie chcę być sam. Nigdy nie chciałem być sam. Nienawidzę tego, że nie mam z kim
porozmawiać, nienawidzę tego, że nie mam do kogo zadzwonić, nienawidzę tego, że
nie mam nikogo, kto potrzyma mnie za rękę, przytuli mnie, powie mi, że wszystko bę-
dzie w porządku. Nienawidzę tego, że nie mam nikogo, z kim mógłbym dzielić nadzieje
i marzenia, nienawidzę tego, że przestałem mieć nadzieje i marzenia, nie znoszę tego, że
nie mam nikogo, kto powiedziałby mi, żebym się trzymał, że jeszcze kiedyś je odnajdę.

James Frey, *Milion kawałków*

Wprowadzenie

Każdy człowiek jest indywidualnym bytem, determinowanym przez wiele czynników – od genetyki, przez środowisko rodzinne, przekaz kulturowy, po osobiste zdarzenia w ciągu życia. Sposób odbioru własnej osoby, rozumienia siebie jest równie ważny, jak rozumienie otoczenia i zjawisk w nim zachodzących i współdecyduje o przystosowaniu i funkcjonowaniu społecznym jednostki. Niska samoświadomość, zaburzony lub niedostatecznie zdefiniowany obraz siebie przyczyniają się do izolacji, utraty więzi z innymi ludźmi, a w konsekwencji mogą spowodować utratę sensu życia i stanowić motywację do zachowań autodestrukcyjnych (Hołyśt 1991). Zachowania autodestrukcyjne i samobójstwo to powiązane ze sobą zagadnienia. Zachowania te są złożonym zjawiskiem, na które ma wpływ wiele czynników. Nie ma jednej prostej odpowiedzi na pytanie, dlaczego ludzie odbierają sobie życie. Aby zrozumieć ludzi w kryzysie suicydalnym należy głębiej przyjrzeć się nie tylko powodom, które stoją za czynem targnięcia się na własne życie, ale także warunkom, w jakich ta decyzja jest podejmowana. Jak pokazują statystyki, zachowania autodestrukcyjne nasiliły się szczególnie wśród młodego pokolenia podczas pandemii COVID-19, która miała przełożenie na stan psychiczny dzieci, młodzieży, ale i osób dorosłych. Dziś jest to widoczne na twardych danych.

Samotność, ucieczka od życia, wyizolowanie z części społeczeństwa, grupy i rodziny dają człowiekowi pozorne szczęście. Jak pisał Viktor Frankl w książce *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, „współczesny człowiek ma za co żyć, ale nie ma po co żyć – ma środki, ale nie ma sensu” (Frankl 2011). Zagrożenia suicydalne jako te, które prowadzą do kryzysu, a w konsekwencji przyczyniają się do podjęcia próby samobójczej, to połączona dwubiegunowość jednostki (biologicznej i psychologicznej) oraz społecznego wymiaru sytuacji, jak np. brak pracy, niepowodzenia życiowe, długotrwałe pozbawienie oparcia w sytuacji trudnej itp. Samobójstwo jest zjawiskiem wstrząsającym, wynikiem dramatycznej decyzji człowieka pogrążonego w cierpieniu i desperacji. Każde samobójstwo porusza nasze uczucia, przeraża, rodzi pytania i wątpliwości. Próbujemy

zrozumieć motyw, odpowiedzieć sobie na pytanie – dlaczego? Samobójstwo porusza najgłębsze pokłady naszej duszy o wiele silniej niż śmierć naturalna. I budzi przemożne pytania: Czy nie było sposobu, by mu zapobiec? Czy ja nie mogłem coś zrobić, by ocalić to życie?

Szczególny wymiar ma samobójstwo popełnione przez młodego człowieka, osobę stojącą na progu życia. Trudno wytłumaczyć i przyjąć taką decyzję, gdy dzieci i młodzi ludzie uciekają w śmierć, aby w niej schronić się przed życiem. Rzeczywistość wydaje się tworzyć ogromną pętlę nie do rozsąpania. Jak bowiem pomyśleć o dziecku, które ledwie otworzy oczy na świat, a już czym prędzej je sobie samo zamyka. Czy tak bardzo boi się płaczu? (Zwoliński 2012).

Według profesora Erwina Ringela, który od dawna zajmował się profilaktyką i zapobieganiem czynom suicydalnym, samobójstwo nie jest reakcją nagłą, lecz jest wynikiem długotrwałego procesu gromadzenia się cierpienia, które wiedzie do zmian w osobowości człowieka. Wśród czynników zewnętrznych, które usposabiają do samobójstwa, można wymienić dwa mające zasadnicze znaczenie. Jest to przede wszystkim niewłaściwe środowisko rodzinne w dzieciństwie oraz odrzucenie świata, który „odrzuca” człowieka (odrzucał przynajmniej w jego subiektywnym odczuciu). Prawie wszystkie czyny samobójcze popełniane są w bardzo podobnym stanie psychicznym zwanym syndromem presuicydalnym – ostrzega on, że dany człowiek jest zagrożony samobójstwem. Większość samobójców wcześniej mówi o swoich zamiarach. Człowiek zagrożony samobójstwem przeżywa pewien rodzaj ambiwalencji – chce umrzeć i chce żyć jednocześnie. Każdy, kto czuje się nieszczęśliwy, chciałby, aby ktoś zainteresował się jego rozpaczą. Sygnalizuje więc tę rozpacz i ambiwalencję na różne sposoby. Człowiek decydujący się na odebranie sobie życia znajduje się w szczególnym stanie świadomości. Utracił nadzieję na zmianę sytuacji, znajdując się w „tunelu”, w którym nie ma światła i powietrza, idzie więc w jednym kierunku. Oznacza to, że my – osoby znajdujące się na zewnątrz tego tunelu, musimy być wrażliwi na sygnalizowaną rozpacz i zapowiedzi samobójstwa (Ringel 1987).

Kryzysy psychiczne, których doświadcza współczesne społeczeństwo, są odpowiedzią na zabieganą, nastawioną na sukces i dobra materialne codzienność, w jakiej przyszło nam żyć. Permanentny brak czasu, pośpiech i samotność to „znak” dzisiejszych czasów. Przeciążenie stresem i niekonstruktywne sposoby radzenia sobie z jego skutkami, trudnościami, problemami oraz dramatami, które dotyczą każdego z nas, mogą przyczynić się do utraty nadziei i poczucia sensu dalszego życia. Kryzys psychiczny powoduje, że wypracowane wcześniej

mechanizmy radzenia sobie z trudnościami i problemami przestają być skuteczne. Codziennosc postrzegana jest jako zagrożenie, a wyzwania, które stawia przed człowiekiem, wydają się zbyt trudne do udźwignięcia. Zdarza się też, że pod wpływem długotrwałego stresu, permanentnego zmęczenia, czy będących ich konsekwencją zaburzeń zdrowia psychicznego (depresji, zaburzeń lękowych, psychosomatycznych, uzależnień) zmienia się spojrzenie człowieka na własne możliwości, pojawiają się ograniczenia w radzeniu sobie z wyzwaniami dnia codziennego. Jeżeli ten stan trwa zbyt długo i zabraknie odpowiedniej pomocy z zewnątrz, dochodzi do poważnych zmian dysfunkcyjnych w sferze afektywnej, poznawczej i behawioralnej ludzkiego funkcjonowania. Jednostka postrzega świat w kategoriach „biało-czarnych”, „wszystko albo nic”. Nie widzi perspektyw i możliwości pozytywnego rozwiązania przeżywanych problemów. Człowiekiem targają silne emocje: lęk, smutek, rozpacz, złość, bezradność. Konsekwencją tego stanu jest ograniczenie świadomego kontrolowania własnego życia, a stąd już mały krok do kryzysu samobójczego. Uznaje się, że tłumiona agresja jest istotnym elementem wielu samobójstw. Jak pisał Zygmunta Freud, „Niewyrażone emocje nigdy nie umierają, zostają zakopane żywcem, aby powrócić później w znacznie gorszej postaci” (Freud 2015: 51). Wieloletnie badania prowadzone nad samobójstwami pozwoliły na sformułowanie następującego wniosku. Zachowania samobójcze obejmują szeroką gamę zachowań o charakterze autodestrukcyjnym, które w świetle aktualnego stanu wiedzy są wynikiem interakcji pomiędzy czynnikami biologicznymi, psychologicznymi, socjologicznymi i środowiskowymi. Biorąc pod uwagę, że co roku w wyniku zamachów samobójczych umiera około miliona ludzi, poszukiwanie skutecznych metod przeciwdziałania temu zjawisku jest jednym z najważniejszych zadań stojących przed naukowcami z różnych dziedzin. Dynamika zachodzących procesów cywilizacyjnych wskazuje na potrzebę szybkiego reagowania wszystkich środowisk wychowawczych na pojawiające się nowe problemy i perspektywy rozwojowe ludzi młodych, przy jednoczesnym podejmowaniu działań prewencyjnych, ograniczających skalę nowych zagrożeń. Potrzeba podjęcia interdyscyplinarnych badań nad samobójstwem i zachowaniami autodestrukcyjnymi jako podstawy rzetelnej diagnozy i profilaktyki wiąże się z tym, iż pociągają one za sobą konsekwencje dla różnych sfer życia człowieka, grup społecznych i społeczeństwa, jako całości (Przewoźnik 2018).

Oddana do rąk Czytelnika niniejsza publikacja jest próbą spojrzenia na zjawisko samobójstwa i autowiktymizacji wieloaspektowo i z różnych perspektyw. Przyjęte w książce szerokie, interdyscyplinarne podejście do fenomenu

samobójstwa i autodestrukcji stanowi odpowiedź na jego wielowymiarowy charakter; próbę włączenia się w interdyscyplinarny dyskurs na temat szeroko rozumianej autodestrukcji. W książce znalazło się dziesięć artykułów prezentujących w aspekcie teoretycznym i praktycznym istotną wiedzę na temat zjawiska samobójstwa i autoagresji. Autorami artykułów są badacze reprezentujący nauki prawne, psychologię, pedagogikę, pracownicy służb mundurowych oraz osoby zajmujące się w swojej działalności zawodowej wsparciem osób w kryzysie.

Monografię otwiera artykuł Sylwii Przewoźnik zatytułowany *Samobójstwo a wola*. Autorka przekonuje, że potencjalny samobójca zawsze pragnie życia, jednak zdarzają się sytuacje, że jednostka zdeterminowana ogromem przytłaczającego ją cierpienia postanawia położyć kres dalszemu trwaniu samej siebie. Jednak samobójca – jak podkreśla – nigdy nie wyrzeka się woli życia. Z kolei Krzysztof Nowakowski w artykule *Ryzyko suicydalne u osób z cechami psychopatycznymi – czy psychopatia jest związana z zagrożeniem samobójstwem?* dokonuje próby przyjrzenia się psychopatii jako potencjalnemu czynnikowi ryzyka suicydalnego (zarówno klinicznemu, jak i osobowościowemu).

Tematyka kolejnych trzech artykułów oscyluje wokół prawnych aspektów związanych ze śmiercią samobójczą. Ewa Kusz w opracowaniu *Samobójstwo jako przedmiot ekspertyzy psychologicznej opracowywanej dla potrzeb wymiaru sprawiedliwości* skupia się na śmierci samobójczej, zarówno dzieci jak i dorosłych, wymagającej wyjaśnienia okoliczności tego czynu podczas śledztwa prowadzonego w sprawie „nagłego/gwałtownego” zgonu, a także podczas ustalenia w procesie sądowym odpowiedzialności osób trzecich za przyczynienie się do zamachu samobójczego. Grzegorz Krawiec w tekście *Wybrane prawne aspekty samobójstwa* przedstawia wybrane przepisy systemu polskiego prawa, odnoszące się do samobójstwa. Autor wskazał, że akt samobójstwa nie ma charakteru indywidualnego, a oddziałuje na sferę społeczną. Izabela Lewandowska-Malec w artykule *Myśli i tendencje samobójcze uczestnika procesu sądowego. Studium przypadku* wykazuje, że postępowanie sądowe jest bardzo często traumatycznym doświadczeniem dla człowieka. Przedmiotem jej zainteresowania były sytuacje rzeczywistych przeżyć podsądnych, którzy w toku postępowania nie dostrzegają innego rozwiązania swoich problemów jak popełnienie samobójstwa.

Niezwykłe cenne, istotne wyniki badań związane z problematyką samouszkodzeń ciała wśród podopiecznych wybranych placówek opiekuńczo-wychowawczych województwa małopolskiego w świetle badań własnych

przedstawiła Małgorzata Malec w pracy *Problematyka samouszkodzeń ciała wśród podopiecznych wybranych placówek opiekuńczo-wychowawczych województwa małopolskiego w świetle badań własnych*. Z kolei Małgorzata Kamińska w artykule *Depresja wieku młodzieńczego w percepcji nauczycieli* wskazuje, że w przeciwdziałaniu depresji dzieci i młodzieży najważniejsza jest mądra, długofalowa polityka oparta na przemyślanej strategii profilaktycznej i profesjonalnym podejściu do problemów młodych ludzi. Istotnym ogniwem w tym procesie są nauczyciele i ich kompetencje diagnostyczne. Badania Autorki pokazały niezbyt optymistyczny obraz tych kompetencji.

O holistycznym podejściu szkoły i jej profilaktycznej roli wobec zachowań suicydalnych dzieci i młodzieży pisze Maria Kocór w pracy *Szkoła i jej profilaktyczna rola wobec zachowań suicydalnych dzieci i młodzieży*. Autorka zwraca uwagę, że z profilaktyką szkoły w kwestii zachowań suicydalnych wśród uczniów wiążą się dwa aspekty: pierwszy - reakcja szkoły na dostrzeżone u nich dysfunkcje, symptomy i sygnały poprzez uruchamianie wsparcia i specjalistycznej pomocy, kiedy uczniowie poza szkołą doświadczają krzywdy i niemoocy; drugi – troska szkoły o dobre relacje i dobry klimat, wspieranie w rozwoju każdego ucznia poprzez spersonalizowane podejście, uczenie samoregulacji, oraz własne samoregulowanie w celu usunięcia przyczyn tkwiących w szkole.

Magdalena Nuckowska i Krzysztof Gliwa w artykule *Samobójstwo jako skutek bycia ofiarą przemocy – ujęcie psychologiczne i biologiczne* zwracają uwagę, że doświadczenie przemocy może obejmować osoby, które nie były jej bezpośrednim adresatem. Podkreślają, że ofiara nie musi być nawet świadomym świadkiem traumatycznego zdarzenia, ponieważ skutków przemocy doświadczają nawet nienarodzone dzieci. Postnatalne, traumatyczne doświadczenia wyciskają niezmywalne piętno w psychice oraz organizmie młodego człowieka, w konsekwencji przyczyniając się do wystąpienia zaburzeń w późniejszym życiu człowieka i prowadząc do zaburzeń, które finalnie mogą doprowadzić do aktu samobójczego.

Na zakończenie Renata Staszal-Joniak w artykule *Rola wiatru fenowego a samobójstwa dokonane na Podhalu* przedstawia wyniki badań dotyczące wpływu wiatru halnego na zachowania suicydalne na Podhalu.

Pomimo wielu badań i pracy klinicznej z osobami przeżywającymi kryzys psychiczny oraz suicydalny nie zdołano wypracować narzędzi skutecznie zapobiegających tej formie autodestrukcji. W związku z tym każda próba zmierzająca do pogłębienia wiedzy o stanie psychicznym tych osób pozwoli na bardziej skuteczne przeciwdziałanie zachowaniom autodestrukcyjnym oraz

zamachom samobójczym. Należy zatem żywić nadzieję, że książka przygotowana przez interdyscyplinarny zespół Autorów stanowić będzie inspirację do podjęcia działań prewencyjnych, opracowywania programów profilaktycznych w zakresie ochrony zdrowia psychicznego oraz przeciwdziałania zachowaniom suicydalnym i nadania im właściwej rangi ustawowej.

Bibliografia

- Hołyst B. (1991). *Przywrócenie życiu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frankl V. (2011). *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, tłum. A. Wolnicka, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Freud Z. (2015). *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frey J. (2019). *Milion kawalków*, tłum. P. Gołębiewski. Warszawa: Wydawnictwo Słowne.
- Przewoźnik S. (2018). *Młodzież współczesna wobec bezprecedensowo zmiennej rzeczywistości – aspekty społeczne, kulturowe i pedagogiczne*, „Kultura - Przemiany - Edukacja” t. 6, s. 95-108.
- Ringel E. (1987). *Gdy życie traci sens. Rozważania o samobójstwie*, tłum. E. Kaźmierczak, Szczecin: Glob.
- Zwoliński A. (2012). *Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa*, Kraków: Wydawnictwo WAM.